

Samuel Åkerhielm d. y.

BIRGER SALLNÄS, Samuel Åkerhielm d. y. En statsmannabiografi. Lund 1947.

I sin avhandling om Samuel Åkerhielm d. y. har Birger Sallnäs lyckligt löst de dispositionssvårigheter som alltid möta författaren av en vetenskapligt dokumenterad biografi. Tyngdpunkten har lagts vid åren 1738—47, då Åkerhielm mer än någon annan stod i brännpunkten för svensk politik. Men förf. ger också en ganska fyllig översikt över hans tidigare bana. Helhetsbilden räddas därigenom. Åkerhielms personliga förhållanden behandlas blott i förbigående; det rent privata materialet är för övrigt påfallande torftigt. Att bilden av Åkerhielm likväl blivit så levande beror i hög grad på att denne alltid lade ned hela sin själ i de politiska striderna.

Sallnäs' omdömen och slutsatser inbjuda inte ofta till direkta motsägelser. Däremot kunde kanske problemen stundom ha ställts skarpare och de vunna resultaten utnyttjats mera konsekvent. I det följande skall ett försök göras att på några punkter ställa Åkerhielms uppträdande i annan belysning.

Avhandlingen inledes med konstaterandet, att Åkerhielm tillhörde den unga adeln (s. 11). Motsättningen mellan gammaladel och ungadel är sedan ett av ledmotiven i framställningen in till Åkerhielms rådsutnämning 1739, då det säges ha varit en merit för honom att han tillhörde ungasadeln (s. 76). Denna motsättning betonas redan i samtida källor; i modern litteratur har den särskilt understrukits av H. Valentin. Frågan är emellertid, om inte förf. pressat synpunkterna något och tappat bort den väl så viktiga distinktionen jordadel—ämbetsadel. Man kan ifrågasätta, om inte t. ex. Arvid Horn hade mera gemensamt med en man som storgodsägaren Germund Cederhielm¹ — av Sallnäs (s. 35) räknad till ungasadeln — än med medlemmar av gamla jordfattiga knapadelsätter. I varje fall bör Åkerhielms karriär bedömas även ur den senare synpunkten.

Åkerhielms far, statssekreteraren Samuel Åkerhielm d. ä., hade adlats 1679 och tillhörde en adelsgeneration, som ej hade

¹ Om honom se G. Jacobsons art. i SBL, VIII, s. 6 ff.

möjlighet att frälsta sin gamla skattejord — att han ägde sådan är känt¹. Mot slutet av sitt liv förvärvade han emellertid två frälse-säterier i Uppland och hade planer på att köpa även ett säteri i Södermanland² — han var med andra ord på väg in i jordadeln. År 1707, fem år efter hans död, måste emellertid hans änka sälja ett av säterierna³; det har tydligen varit svårt att försörja den stora barnskaran. Samuel Åkerhielm d. y. började således sin bana i ganska små villkor, men på 1710-talet förtjänade han under outredda omständigheter så mycket pengar, att han 1718 kunde köpa säterierna Margretelund och Smedby med underlydande gods i Stockholms län — en väldig possession. Han kom emellertid i strid om bördsrätten med riksrådet E. Sparre, och frågan kom upp inför 1720 års riksdag, där den gav anledning till en skarp principdebatt mellan den nya och den gamla adeln. Åkerhielm höll då ett ytterst demagogiskt anförande, vari han påstod, att de gällande bördsrättsbestämmelserna hotade den unga adeln med nöd, då dess medlemmar förhindrades att förvärva jord och inte ens dögo till drängar åt den gamla adeln. På dennas vägnar svarade landshövding Conrad Ribbing ganska hovsamt: han framhöll, att det i praktiken var ganska lätt för ungdelen att förvärva jord och nämnde som exempel Åkerhielm själv och hans släktingar⁴. Det lider intet tvivel, att Ribbing här kom sanningen närmast. En approximativ beräkning visar, att omkring 40 % av säterijorden i Uppland vid denna tid innehades av adelsätter, som adlats efter 1632⁵. Av Åkerhielms inlägg får man det intrycket, att bördsrättsstrider voro mycket vanliga, men i själva verket torde de ha varit sällsynta; J. A. Almquist nämner i sina arbeten om frälsegodsen i Uppland och Södermanland blott ett fall, som är någorlunda parallellt med Åkerhielms⁶.

Intensiteten i Åkerhielms uppträdande i bördsrättsfrågan torde i själva verket ha varit nästan helt personligt betingad. Han framhöll själv, att adelns växande talrikhet lett till ökad efterfrågan på frälsejord och en därav åstadkommen prisstegring⁷.

¹ E. och N. Åkerhielm, Åkerhielmska släktboken (1926), bil. 9 a—b.

² J. A. Almquist, Frälsegodsen i Sverige under storhetstiden (1931 ff.), I, s. 485 f. not, 548, 720, II, s. 500.

³ Almquist, a. a., I, s. 548.

⁴ H. Valentin, Frihetstidens riddarhus (1915), s. 45 ff.; Sallnäs, s. 25 ff.

⁵ Beräkningen, som är högst ungefärlig, grundar sig på en genomgång av J. A. Almquists a. a., I, s. 533—683.

⁶ Se Almquist, a. a., I, s. 623. Ej fullt parallell är den strid, som nämnes i a. a., II, s. 452.

⁷ Valentin, a. a., s. 49.

Själv hade han köpt i en behaglig tid, före massadlingarna 1719—20, och det är då lätt att förstå hans rädsla för att köpet skulle gå tillbaka och för att bördsrättsfrågan skulle förhalas¹. Striden avgjordes emellertid till hans fördel, och därmed var hans position som storgodsägare säkrad. I det följande framträdde han vederligen aldrig som någon vapendragare för den unga, jordfattiga adeln.

Åkerhielms karriär som ämbetsman erbjuder flera problem av intresse. Sallnäs uppger, att Åkerhielm i början av år 1719 gick miste om sin tjänst som expeditionssekreterare i krigsexpeditionen, något som han ej lämnade opåttalt (s. 23). Källorna äro dels sekreta utskottets protokoll den 4 april 1719, dels senare uppgifter av Fredrik I och av Åkerhielm själv, vilken lägger skulden på Arvid Horn. Framställningen är emellertid för en gångs skull inte fullt korrekt. Av det memorial, som den 4 april upplästes i sekreta utskottet framgår, att Åkerhielm i motsats till två kolleger, som blivit entledigade, alltjämt ej blivit remplacerad, ehuru han fruktade att bli det². Han hade med andra ord behandlats bättre än de båda andra, trots att de åtminstone senare uppträdde som Horns vapendragare³. I själva verket torde Horn ha haft mycket litet att göra med Åkerhielms entledigande. Först sedan han den 9 april avgått som kanslipresident, ordnades de tre expeditionssekreterarnas ställning, för Åkerhielms del så att han fick krigsråds titel med säte i krigskollegium samt fick behålla sekreterarelönen⁴. Detta skedde den 24 maj (s. 24); först den 8 juni tillsattes en ny expeditionssekreterare i krigsexpeditionen⁵. Drygt ett år senare, den 1 augusti 1720, fick Åkerhielm krigsråds lön (s. 32). Förändringen innebar således högre rang⁶ och så småningom även högre lön, varför Åkerhielm ej kunde anse sig särdeles illa behandlad. Det är ej heller känt, att han i denna situation anförde några klagomål.

År 1722 drabbades Åkerhielm emellertid av en verklig mot-

¹ Jfr Ridderskapets och Adels Protokoll 1720, s. 192, 195.

² Riksdagen i Stockholm år 1719. Utg. af P. G. Cederschjöld (1825), s. 56.

³ E. Naumanns artiklar om O. Cederström i SBL, VIII, s. 117 f. och om H. Cedercreutz i a. a., VII, s. 783.

⁴ Cederström tycks ha fått vänta ända till $10/1$ 1721, då han blev e. o. kansliråd (a. a. i SBL). Cedercreutz fick krigsråds titel $23/5$ 1719 och blev chef för arvrins Fredriks kansli s. å. (a. a. i SBL).

⁵ E. Naumanns art. om C. von Carlsson i SBL, VII, s. 591.

⁶ Krigsråd hade rang n:r 18, sekreterare i kansliet rang n:r 31. Jfr C. F. Rothlieb, Samling af Kongl. Författningar angående rang, 3:dje uppl. (1855), s. 30, s. 40 not 10.

gång, i det att hans krigsrådsbefattning indrogs till följd av en bestämmelse i regeringsformen att antalet krigsråd i fred skulle vara två mot fyra i krig (s. 33). I detta sammanhang har man att sätta in en av Sallnäs (s. 23 f.) citerad, odaterad klagoskrift. Åkerhielm hänvisade däri till att han efter fredsslutet ej kunde vänta någon lön i krigskollegium men begärde att utan vidare fullmakt få krigsråds lön och beställning, så snart något av de båda ordinarie krigsråden avgick¹. Nu möter påståendet, att det var Horn som stött Åkerhielm ur kansliet. Denna uppgift måste anses som högst osäker och bör ses mot bakgrunden av de stridigheter mellan Horn och Åkerhielm som förekommit på 1720 års riksdag (s. 27). Om förhållandet mellan dem närmast före denna tid är intet med säkerhet känt.

Tidigare forskare ha velat göra gällande, att Åkerhielm på 1720 och 1723 års riksdagar tillhörde holsteinarna. Sallnäs visar, att han tvärtom var rojalist (s. 31 ff.), ett resultat av stort intresse. I ett vid den förra riksdagen ingivet memorial hävdade Åkerhielm t. o. m., att rådets suveränitet vore farligare än något annat värde (s. 28) — han föredrog alltså envärde framför rådsvärde. Liknande tongångar hördes vid samma riksdag i bondeståndet². Anmärkningsvärt är också att Åkerhielm vid förhör inför den Görtziska kommissionen i januari 1719 på särskild förfrågan ej kunde erinra sig, att Görtz inlämnat några skadliga förslag till krigsexpeditionen³. Detta svar kan givetvis tolkas på mer än ett sätt, men det ligger nära till hands att tyda det som ett utslag av viss sympati för den fallna regimen. I sin omkring år 1750 nedskrivna levnadsbeskrivning yttrar sig Åkerhielm påfallande vänligt om Carl XII (s. 19).

Åkerhielms rojalistiska verksamhet belönades 1723 av Fredrik I med en utnämning till statssekreterare — Sallnäs kan vederlägga åsikten, att kungen därmed gjort någon eftergift för holsteinarna (s. 34 f.) Utnämningen föregicks av en konstitutionell strid, som Sallnäs gått väl lätt förbi. Det är t. ex. av stort intresse att se, att bondeståndet energiskt tog Åkerhielms parti⁴.

På riksdagen 1726—27 samarbetade Åkerhielm emellertid med holsteinarna — han »satsade» på dem, som Sallnäs uttrycker saken (s. 39). Till de mera nitiska holsteinarna hörde han dock

¹ X 240, UUB.

² C. G. Malmström, Sveriges politiska historia från konung Karl XII:s död till statshvälfningen 1772, 2:dra uppl. (1893—1901), I, s. 263.

³ Riksdagen i Stockholm år 1719, Bihang, s. 170 f.

⁴ Bondeståndets Riksdagsprotokoll, utg. av S. Landahl, I (1939), s. 235, 248; jfr Malmström, a. a., I, s. 433 not.

ej, och det finns inga bevis för att han verkligen sympatiserade med deras program, ehuru han på grund av vissa släktskapsförbindelser hade intresse av att partiförföljelserna ej gingo för långt. Förhållandet till Fredrik I synes också ha förblivit gott (jfr avh. s. 46). Avgörande för Åkerhielms ställningstagande var otvivelaktigt fiendskapen mot Horn.

År 1728 utnämndes Åkerhielm till president i Åbo hovrätt. I likhet med tidigare författare anser Sallnäs detta ha varit ett schackdrag av Horn i syfte att bli av med Åkerhielm: utnämningen innebar ett formellt avancemang men en politisk reträtt (s. 40 f.).

Saken kan emellertid ses från en annan sida. Åkerhielm hade själv 1727 anhållit om befordran till landshövding, 1728 till president. Landshövding hade liksom statssekreterare generalmajors rang, medan hovrättspresident hade fältmarskalks¹. Det var alltså i senare fallet fråga om ett ganska stort steg uppåt på den sociala skalan. Därtill kan fogas en annan synpunkt. Åkerhielm var vid utnämningen endast 44 år. Under hela frihetstiden förekom det i övrigt aldrig, att man utnämnde en så ung hovrättspresident; den näst yngste var H. von Fersen, som 1731 blev president i Svea hovrätt vid 48 års ålder. Medelåldern var 59 år². Det var alltså en lysande befordran som Åkerhielm fick, och man kan fråga sig, om inte detta betydde mer än den temporära politiska reträtten. Det är ingalunda självklart, att Åkerhielm redan nu syftade till en rent politisk karriär. Presidentposten blev för övrigt en utmärkt språngbräda för senare politiska avancemang.

Åkerhielms tioåriga verksamhet i Åbo har av Sallnäs praktiskt taget fullständigt förbigåtts — en välmotiverad om än ur rent biografisk synpunkt beklaglig begränsning. Det skulle annars ha varit intressant att söka klargöra, huru Åkerhielms vistelse i Finland påverkat t. ex. hans försvarspolitiska inställning. Sallnäs antyder i förbigående, att Åkerhielm ej var populär i Åbo och sammanställer detta med att han 1738 visade bristande förståelse för att ämbetsmännen i Finland skulle behärska det finska språket (s. 89 not). Åkerhielms ställningstagande i denna fråga har helt nyligen behandlats av E. W. Juva, som menar att han såg problemet helt ur ämbetsmannens synpunkt: inga andra meriter än de rent byråkratiska borde äga betydelse vid befordran³. Man torde emellertid även vara berättigad att draga

¹ Rothlieb, a. a., s. 19 not 1, s. 23, s. 24 not 5.

² Medeltalet uträknat med hjälp av Anjous, Odencrantz' och Lagus' hovrättsmatriklar.

³ E. W. Juva, Finlands väg från Nystad till Fredrikshamn 1721—1809 (1947), s. 62 ff.

den slutsatsen att Åkerhielms känslor för den finska folkgruppen voro svala. Detta skulle i så fall kunna bidra till att förklara hans motvilja mot hattarnas krigspolitik under åren 1739—43; hans uppträdande i detta sammanhang har för övrigt på ett förtjänstfullt sätt utretts av Sallnäs.

Åkerhielms politiska karriär började egentligen på riksdagen 1734. Ett par punkter kunna här diskuteras. I likhet med tidigare forskare anser Sallnäs, att hattpartiet bildades på denna riksdag (s. 48). Det kan dock framhållas, att franske ministern Casteja är den ende som berättat något härom och att han haft intresse av att skildra sin verksamhet som så framgångsrik som möjligt. Han måste emellertid själv medge, att två av »partiets» främste, D. N. von Höpken och C. Gyllenborg, alltjämt sökte upprätthålla goda förbindelser med såväl Fredrik I som ryske ministern¹. Resultaten av den nya fraktionens verksamhet blevo ju också mycket blygsamma. Man kan ifrågasätta, om det är riktigt att tala om något hattparti före 1738.

I varje fall måste man sätta ett frågetecken för Sallnäs' antagande, att Åkerhielm »tagit verksam del i hattpartiets bildande» (s. 48). Enda källa är även här Casteja. Det visade sig ju i själva verket, att Åkerhielm var mycket försiktig beträffande den franska orienteringen; han ville sålunda ej, att man engagerade sig för några offensiva företag (s. 49 not). Sallnäs menar att de personliga skälen — främst fiendskapen mot Horn — varit avgörande för Åkerhielm (s. 51). En annan nyansering kan föreslås: Åkerhielm har kompromissat mellan sin avoghet mot Horn och sin naturliga rädsla för äventyrligheter. Enligt en samtida var han under riksdagen »ganska beskedlig, fast han ofta hade öppet hugg på greve Horn» (s. 45 not).

Åkerhielms sällsynt häftiga uppträdande på riksdagen 1738—39 berodde, såsom Sallnäs med större stringens än tidigare forskare kunnat visa, på att han till varje pris ville störta Horn, medan hans efter Horns fall inträdda moderation är ett bevis för att han egentligen ej sympatiserade med hattarna. 1739 kom i detta sammanhang riksrådsutnämningen; den betydde, att Åkerhielm nått målet för sin ärelystnad. Efter denna tid är han ej längre karriärist. Man letar förgäves efter någon opportunism; tvärtom finner man gång på gång, hur Åkerhielm råkar i svåra situationer på grund av sin osmidighet. Detta skänker ökat intresse åt hans uppträdande: från denna tid kan han betraktas som princippolitiker. Utan tvivel hade han också ett ganska klart program för både den yttre och den inre politiken.

¹ H. Danielson, Sverige och Frankrike 1727—1735 (1920), s. 290.

En av de främsta nyvinningarna i Sallnäs' avhandling består däri, att Åkerhielms förhållande till England blivit belyst på ett helt annat sätt än tidigare. Diskussionen torde emellertid kunna föras ännu längre, än vad Sallnäs gjort.

Åkerhielms anknytning till England gick, såsom Sallnäs visat, tillbaka ända till de tidigare ungdomsåren, då han bl. a. drev studier i Oxford på engelsk bekostnad (s. 14 ff.). År 1725 var han förbindelseman mellan sin svåger J. Cederhielm och engelska legationen i Stockholm (s. 39). Men 1727 tog han avstånd från den hannoveranska alliansen (s. 38), och sedan tycks kontakten med England ha upphört. Ännu 1738—39 säges förhållandet mellan Åkerhielm och engelske ministern Finch ha varit kyligt (s. 122). I mars 1741 skrev däremot Finchs efterträdare, legationsssekreteraren Burnaby, att Åkerhielm var hans förnämste rådgivare, och i juni 1742 förklarade utrikesministern J. Carteret, sedan gammalt väl förtrogen med svenska förhållanden, i instruktionen för den nye ministern Guy Dickens, att Åkerhielm var den man, som denne främst borde samarbeta med (s. 123 f.). Det bästa förhållande kom sedan att råda mellan Åkerhielm och ministern.

Förändringen i Åkerhielms syn på England inträdde alltså omkring 1740. En av orsakerna var givetvis den inrepolitiska utvecklingen, framför allt Horns fall. Men även andra sammanhang böra beaktas. Under 1730-talet drev England neutralitetspolitik under Walpoles ledning, och när Åkerhielm 1734—39 förordade samarbete med Frankrike, innebar detta därför intet skarpare avståndstagande från England. Men i oktober 1739 tvangs Walpole att förklara Spanien krig, och följande år utbröt det österrikiska tronföljdskriget, där England och Frankrike kommo att stå på skilda sidor. Vid denna tid bör gränsen i Englands utrikespolitik dras, ej som Sallnäs menar vid Walpoles avgång 1742 (s. 123). Redan 1740 var det nödvändigt att välja mellan England och Frankrike. Åkerhielm valde England, säkerligen i bästa samklang med sina innersta känslor.

I fortsättningen följde Åkerhielm en konsekvent engelsk linje. När Fredrik I i juli 1743 framförde planen, att Sverige skulle få väpnad hjälp av England mot Ryssland, stöddes han av Åkerhielm (s. 140 f.). Sallnäs framkastar tanken, att Åkerhielm här kan ha varit den verkligt drivande och skjutit kungen framför sig (s. 144). I förstona skulle man kanske vara höjd för en mera kategorisk formulering, men det är ännu en av handlingens förtjänster att Fredrik I ej framstår som den orkeslöse äldring, som t. ex. Malmström skildrar honom. Sallnäs kan bl. a. visa, att konungen i sin utrikespolitik följde en konsekvent

hessisk linje och att relationerna mellan honom och Åkerhielm förbättrades, när förhållandet mellan England och Hessen blev bättre och vice versa (s. 174 f.). Mot denna bakgrund kan det inte vara för djärvt att antaga, att konungens aktivitet i juli 1743 sammanhängande med den stora seger som Georg II just vunnit i Tyskland med engelska, hannoveranska och hessiska trupper¹.

Efter freden i Åbo arbetade Åkerhielm med kraft också för ett gott förhållande mellan Sverige och Ryssland. I augusti 1743 förklarade han, att Sverige borde stödja sig främst på Ryssland och därefter på sjömakterna. »Det utrikespolitiska system», skriver Sallnäs, »som Åkerhielm här gjorde sig till tolk för — den dubbla anknytningen till Ryssland och sjömakterna — kom han att strida för under sin återstående tid som riksråd. Yttrandet kan betraktas som hans utrikespolitiska programförklaring» (s. 148).

Den tes, som Sallnäs här uppställer, är klar och till synes väl underbyggd. Vid närmare granskning inställa sig dock vissa betänkligheter.

Åkerhielm synes, som Sallnäs själv visat, aldrig helt ha övergett tanken på revansch mot Ryssland. Den framträder klart i rådet 1740 (s. 100), skymtar i sekreta utskottet 1746 (s. 221) och framlägges oförtäckt i ett samtal med Adolf Fredrik 1747 (s. 274). I samtliga fall var det dock fråga om framtidsperspektiv, ej om något aktuellt önskemål. Åkerhielms yttranden behöva därför ej strida mot den nyss omnämnda tesen.

Detta gäller däremot otvivelaktigt om Åkerhielms uppträdande 1743—44, då förhållandet mellan England och Ryssland var kyligt. Under denna tid följde Åkerhielm, såsom Sallnäs visar, en för England behaglig linje i den danska frågan; mot Ryssland uppträdde han ganska fränt (s. 150 ff.). Om någon dubbel anknytning kan man ej tala.

1744—46 var förhållandet mellan England och Ryssland bättre, ehuru ej friktionsfritt. Engelska regeringen uppmanade Guy Dickens att varna Åkerhielm för ryske ministern i Stockholm, general Luberas, som ansågs franskvänlig (s. 164 not). Åkerhielms förbindelser med denne voro också enligt Sallnäs föga livliga (s. 165) — har han lytt de engelska råden? På hösten 1745 stödde han kraftigt Guy Dickens i dennes försök att hindra stuartska värvningar i Sverige².

På sommaren 1746 började det engelsk-ryska samarbetet

¹ B. Williams, *The whig supremacy 1714—1760* (1939), s. 230.

² A. Fryxell, *Berättelser ur svenska historien*, 38 (1868), s. 166; Malmström, a. a., III, s. 277.

bli mera intimt (s. 204). Åkerhielm kom också i ett gott förhållande till den nye ryske ministern, Korff, men blev aldrig så intim med denne som med Guy Dickens. När angreppen mot honom satte in 1747, var det hela tiden hos den engelska beskickningen som han sökte stöd, och det var Guy Dickens, som träffade anstalter för hans flykt ur landet; betecknande nog skulle den ställas till Hannover (s. 270, 278, 298, 300 f.). Korff synes ha varit alldeles ovetande om allt detta (s. 298). Efter avskedet 1747 begärde Åkerhielm pension av England, men det finns ingen uppgift om att han anhöll om rysk pension (s. 317 f.). Sallnäs vill i den omständigheten, att Åkerhielm vände sig till England se ett stöd för hypotesen, att han också sökte hjälp hos Ryssland. I själva verket bör skillnaden anses som helt naturlig. Det kan också nämnas, att Sverige efter Åkerhielms fall helt bröt de diplomatiska förbindelserna med England, medan däremot relationerna med Ryssland ägde bestånd.

Mot denna bakgrund bör man se Åkerhielms uppträdande under åren närmast efter entledigandet — det i tidigare litteratur mest uppmärksammade skedet i hans liv. Sallnäs har mycket omdömesgillt utrett de delikata problem, som äro förknippade härmed, och har i motsats till tidigare forskare kunnat frigöra sig från en subjektiv inställning av apologetisk eller fördömande natur. Han är också den förste som kunnat få fram en klar utvecklingslinje; härvid har en med stöd av en fullt övertygande bevisföring gjord omdatering av majoren H. H. Boijes betydelsefulla memorial från 1749 till 1750 varit honom till stor hjälp (s. 329 ff.). Slutsatsen blir denna: 1748 tillstyrker Åkerhielm livligt de ryska planerna mot Sverige, 1749 är han mera tveksam och vill i varje fall själv ej biträda, 1750 slutligen är han rent avvisande (s. 334). Mot denna formulering finnes intet att invända; det kan endast ytterligare understrykas, att den ryske ministern Panin, som är den viktigaste sagesmannen, haft intresse av att framställa Åkerhielm såsom så aktiv som möjligt och att denne aldrig fick full inblick i de ryska planerna, vilket visar att ryssarna misstrodde honom¹.

Som förklaring till Åkerhielms utveckling 1748—50 anför Sallnäs två faktorer. Den ena är av psykologisk art: Åkerhielm var i början upprörd över sitt entledigande men återfick så småningom sitt lugn. Den andra sammanhänger med den inre politiken: det unga hovets av Åkerhielm ogillade planer på en författningsändring voro mest aktuella 1748 — senare tedde sig

¹ Jfr R. Kjellén, Samuel Åkerhielm den yngre och de ryska stämpelningarna i Sverige åren 1746—49, HT 1894, s. 25 ff.

hotet från det hållet mindre allvarligt. Men en tredje förklaring förefaller minst lika vägande. Den är av utrikespolitisk art.

1748 var förhållandet mellan England och Ryssland gott. I februari sände ryssarna trupper till Tyskland (s. 324 not), och i de underhandlingar, som ledde till den i oktober ingångna Aachen-freden, stodo England och Ryssland vid varandras sida. Men 1749 inträdde en försämring. På våren detta år avböjde England ett ryskt förslag att fördriva Adolf Fredrik och ersätta honom med en hessisk prins¹, och ett år senare uttryckte England liksom Österrike sitt gillande av det skarpa svenska svar, som den 8 februari 1750 avlämnats till Panin med anledning av hans s. k. ultimatum av den 4 januari². Mot denna bakgrund bör man se Åkerhielms i september avgivna deklARATION, att Ryssland mist sitt förtroende i Sverige och att sjömakterna och Österrike voro de enda stater, som kunde hjälpa Sverige, ty från dem kommo intet hot mot landets oavhängighet (s. 333).

Det utrikespolitiska program som Åkerhielm från 1740 konsekvent följde gick således ej ut på dubbel anknytning utan på samarbete med England, Nederländerna och Österrike samt i den mån det passade England även med Ryssland. Detta program måste ha varit frukten av en medveten politisk spekulatión. Förmodligen vilade det ytterst på erfarenheter från ungdomsåren; Åkerhielm hade besökt England under spanska tronföljdskriget, då det storpolitiska läget i hög grad liknade 1740-talets. Såsom få andra svenskar har han haft möjligheter att förstå den väldiga kamp om hegemonien i Europa och på haven, som sedan slutet av 1600-talet fördes mellan England och Frankrike. I ett av Sallnäs framdraget yttrande från år 1746 har Åkerhielm också pekat på likheten mellan sitt program och Bengt Oxenstiernas, som ju gick ut på samarbete med sjömakterna och Österrike (s. 222 not). Åkerhielm har känt sig stå i samklang med traditionen från Carl XI:s tid, då hans egen far gjort sin karriär som utrikespolitiker. Trots att det internationella läget sedan dess blivit komplicerat genom Rysslands expansion, stod Åkerhielm i princip på samma linje som fadern.

Såsom Sallnäs framhållit, voro även Åkerhielms försvarspolitiska åsikter, som klarast framlades 1725 och 1746 samt gingo ut på att flottförstärkningar borde ha företräde framför

¹ Malmström, a. a., III, s. 449 f.; R. Lodge, *Lord Hyndford's Embassy to Russia 1744—9*, *The English Historical Review* 1931, s. 421.

² R. N. Bain, *The daughter of Peter the Great* (1899), s. 164 f.; jfr *Newcastle till Guy Dickens* 23/2 1750, *Sbornik* 148 (1916), s. 5 ff.; Malmström, a. a., III, s. 468 ff.

fästningsbyggen, påverkade av hans engelska upplevelser (s. 224). Åkerhielms meningsfrände, riksrådet A. Löwen, uttryckte saken 1746 med programmatisk klarhet sålunda: »Som Sverige till största delen är omflutit, bör det hava samma maxime som England, att så länge det kan behålla mästerskapet i sjön, fruktar det ej för någon descente av en fientlig armé»¹.

Även i Åkerhielms rent inrepolitiska program möter man engelska tankegångar. Sallnäs har i sin synpunktsrika utredning om Åkerhielms ställning till principalatsfrågan kunnat peka på att denne ägde John Lockes arbete Tankar om världslig regering, ur vilket principalatsläran kan härledas (s. 183) samt att ett uttalande av honom 1747 starkt erinrar om en passus i detta arbete (s. 182 not). Det ideologiska momentets betydelse för Åkerhielms uppträdande i principalatsstriden betonas också med rätta.

Mera komplicerad var Åkerhielms ställning till bankostriden 1745, då han var motståndare till att regeringen förbjöd banken att utväxla metallisk valuta. På riksdagen 1765—66 hyllades han hänfört av de yngre mössorna för sina enligt deras mening framsynta yttranden i denna fråga. Carl Hallendorff har reagerat mot detta och starkt understrukit de personliga och partitaktiska momenten i Åkerhielms uppträdande. Sallnäs instämmer delvis men betonar, att Åkerhielm hade blicken öppen även för sakens principiella sida (s. 188). Frågan är, om inte polemiken mot Hallendorff kunde gjorts skarpare.

Vid ett par tidigare tillfällen hade Åkerhielm tagit ställning till monetära frågor. År 1719 förklarade han i sekreta utskottet, delvis i anslutning till andra talare, att man vid indragningen av Carl XII:s mynttecken borde skydda dels alla fattiga personer, vilka borde få snabb kontant hjälp, dels dem som till följd av kungliga påbud måst lämna redbara penningar eller varor för mynttecknen — dessa senare borde få full ersättning, övriga blott en tredjedel². År 1739 förklarade Åkerhielm en planerad uppsägning av bankens silvermynt vara orättvis, särskilt mot de små insättarna, vilka ej på annat sätt kunde förränta sitt kapital³. Hans program 1745 gick ut på att banken borde infordra sina utestående lån; det vore bättre, att de som på förmånliga villkor lånat pengar i banken fingo lida något än de som satt in sina pengar i god tro (s. 187). Det synes existera en konsekvent linje i dessa tre yrkanden, nämligen omtanken om småspararna,

¹ L. Dannert, Svensk försvarspolitik 1743—1757 (1943), s. 167.

² Riksdagen i Stockholm år 1719, s. 76 f.

³ E. Sjöstrand, Mynt- och bankpolitik under hattväldet 1738—1764 (1908), s. 70; Sallnäs, s. 72.

vilka ju alltid drabbas hårdast av inflationer. Åkerhielms uppträdande 1745 vittnar över huvud taget mera om principfasthet än om taktisk skicklighet¹.

I sin argumentering i bankofrågan anförde Åkerhielm även konstitutionella synpunkter. Han framhöll att det låg utom Kunglig Majestäts befogenhet att ingripa i bankoväsendet och åberopade t. o. m. två prejudikat från Carl XII:s tid². Denna synpunkt synes han dock ej ha velat pressa; intressantare är, att han vände sig mot hemlighetsmakeriet i banken (s. 186). Samma motvilja mot all sekretess visade han nämligen även i fråga om manufakturkontoret 1744 (s. 189) och Ostindiska kompaniet 1746 (s. 196). Mot samma bakgrund torde man kunna se hans reservation 1734 mot utfärdandet av ett sekretet bihang (s. 50). Principalatsläran kan också ställas in i detta sammanhang.

Åkerhielms ställningstagande i fråga om Ostindiska kompaniet 1746 erbjuder även i övrigt åtskilligt av intresse. Sallnäs' framställning ger här mycket nytt. I förbigående anföras två uppgifter från 1746, vilka visa att aktiekapitalet i kompaniet då var övervägande utländskt (s. 197 not); det kunde ha understrukits, att detta synes strida mot en av E. Heckscher hävdad åsikt, att kompaniet blivit mer och mer svenskt³.

Striden kunde emellertid ha satts in i ett större sammanhang, än vad Sallnäs gjort. Frågan gällde främst, vilka köpmän som skulle få den nya ostindiska oktrojen. Åkerhielm stödde huset Arfwedson, som för övrigt var starkt engelskt orienterat.

¹ Sallnäs menar i likhet med Hallendorff, att Åkerhielm den 17 okt. 1745 intog en betydligt skarpare hållning än sex dagar tidigare, vilket stämmer bra med åsikten, att han främst leddes av taktiska hänsyn (s. 186 f.). Skillnaden består dock egentligen endast däri, att Åkerhielm vid det senare tillfället riktade några varningsord till bankofullmäktige. I sak är ståndpunkten densamma: fullmäktige ha att fatta sitt beslut på eget ansvar. Skillnaden kan åtminstone delvis förklaras med att det den 17 okt. var fråga om en direkt skrivelse till fullmäktige, medan det den 11 okt. blott gällde ett yttrande till protokollet. Enligt Sallnäs var läget för en taktisk manöver den 17 okt. så till vida lämpligt, som endast sju rådsherrar voro närvarande, av vilka blott två voro Åkerhielms motståndare i huvudfrågan. Av protokollet (se C. Hallendorff, Sveriges riksbank 1668—1918, II, 1919, Bilagor, s. 132) framgår emellertid, att i formuleringsfrågan blott de riksråd yttrade sig, som i princip stodo på Åkerhielms linje. Det var följaktligen likgiltigt, hur många motståndare som voro närvarande.

² Hallendorff, a. a., Bilagor, s. 125.

³ E. F. Heckscher, Historieuppfattning, materialistisk och annan (1944), s. 206 ff.

I december 1745 fingo Arfwedsönerna privilegier på den västindiska handeln¹, och det såg då ut som om de skulle få också den ostindiska oktrojen; en av rådet tillsatt kommitté var gynnsamt stämd mot dem (s. 191). I mars 1746 satte emellertid motståndet mot dem in på allvar, samtidigt som deras förut rivaliserande konkurrenter slog sig samman. När det sedan visade sig, att Arfwedsönerna ej kunde infria vissa gjorda utfästelser, blevo de besegrade (s. 191 ff.). De avstodo därefter frivilligt också från den västindiska oktrojen².

Vad som frapperar är att Arfwedsönernas läge avsevärt försämrades, redan innan det visat sig att de ej kunde uppfylla sina löften. Förklaringen synes vara den, att spanske ministern i februari 1746 protesterade mot deras västindiska planer och hotade med uppbringning och konfiskering av alla fartyg, som anlöpte amerikansk hamn³. Frågan hade med andra ord blivit storpolitisk. Spanien var Frankrikes bundsförvant och Englands fiende. Detta förklarar den frenesi, med vilken kampen fördes. Åkerhielms plats på den antispanska sidan var självklar.

I sin allmänna bedömning av Åkerhielms inrikespolitiska uppträdande torde Sallnäs något ha överbetonat de partitaktiska och i motsvarande grad underskattat de ideologiska faktorerna (se särskilt s. 200 f.). I andra sammanhang har han emellertid framhållit — delvis i anknytning till Fredrik Lagerroth — att Åkerhielm var påverkad av den från England kommande utilitistiska strömning, som i Sverige hade traditioner sedan Carl XI:s tid (s. 16, 222). Denna synpunkt kunde med fördel ha satts in i de senast berörda avsnitten. Det intima sambandet mellan Åkerhielms utrikes- och inrikespolitiska program hade då kommit klarare i dagen.

Avhandlingens sista huvudavsnitt gäller Samuel Åkerhielms fall 1747. Förf. håller här med stor säkerhet alla trådarna i sin hand och utnyttjar skickligt de dramatiska momenten. Men givetvis kunna vissa punkter diskuteras.

Den första aktionen mot Åkerhielm gjordes genom det i februari 1747 inledda angreppet mot köpmannen Chr. Springer, principalatslärans ivrige förfäktare. Såsom Sallnäs framhåller, synes Åkerhielm ha blivit »en smula rädd», vilket förklarar hans kort därpå visade moderation i fråga om försvarsåtgärder i Finland (s. 226 f.). Men när det i april blev tal om allians med Preussen, var han inte rädd. Han förklarade då med skärpa, att

¹ H. Rosman (och A. Munthe), Släkten Arfwedson (1945), s. 115 f.

² A. a., s. 128.

³ A. a., s. 127.

tiden aldrig kunde bli mogen för något dyligt (s. 227). Förf. kunde ha nämnt, att Åkerhielm därvidlag fullföljde en plan, som han i februari gjort upp med ryske ministern (s. 219).

Denna attityd måste ha retat det unga hovet, som förmodligen spelat en något större roll i förföljelserna mot Åkerhielm än som framgår av Sallnäs' framställning. Den 1 april började Åkerhielm i rådet sin aktion i den preussiska frågan (s. 227 not). Den 9 april upplästes det memorial, vari han anklagades för att ha velat skydda den i dalupproret 1743 inblandade majoren W. G. Wrangel (s. 234). Just denna sak stod i intimt samband med tronföljdsfrågan. Kort dessförinnan hade Åkerhielm kommit i motsatsställning till kronprinsen i samband med kanslersvalet i Uppsala (s. 232).

Ett av Sallnäs diskuterat brev av den 30 juni från Lovisa Ulrika till Fredrik II skänker ytterligare ljus i saken. Kronprinsessan skriver däri, att ett frikännande av Åkerhielm skulle leda till regimens och tronföljdens undergång; hon ville ej ha en förrådare i rådet och hade svårt att tro, att det vore god politik att behålla Åkerhielm, fastän man sökte intala henne detta¹. En tid senare — den 9 och 13 juli — avlade Åkerhielm två besök hos Adolf Fredrik och sökte utan större framgång få denne mera gynnsamt stämd (s. 272 ff.).

Fredrik II:s syn på saken var emellertid mera moderat. Detta framgår redan av Lovisa Ulrikas brev, där hon sade sig veta att brodern var betänksam mot en aktion, emedan man i Sverige ej ägde nog kraft att draga ut konsekvenserna. Här framskymtar, att angreppet mot Åkerhielm betraktas som ett led i en större plan. Fredrik II:s svar den 25 juli ger än tydligare besked. Han förklarade däri, att det var nödvändigt att draga sig ur affären under sken av hovsamhet och moderation, då man ändå ingenting kunde uträtta, så länge Fredrik I levde². Häri låg ett erkännande av att systemen var engagerad i det hela, och sammanhanget antyddes också: det gällde en konstitutionell förändring, för vilken Åkerhielm tydligen ansågs som ett svårt hinder. Fredrik II hade emellertid sina skäl att önska en snabb avveckling av aktionen (jfr s. 276 not). Lovisa Ulrika rättade sig också efter honom, såsom framgår av hennes den 4 augusti skrivna svar (s. 276).

Mot denna bakgrund bör man se den Wrangelska sakens

¹ Luise Ulrike, *Ungedruckte Briefe*, hrsg. von F. Arnheim, II (1910), s. 53 f.; jfr Sallnäs, s. 272.

² *Politische Correspondenz Friedrich's des Grossen*, V (1880), s. 455 f.; jfr Sallnäs, s. 275 f.

avveckling. Det sista protokollet i frågan är daterat den 31 juli — sedan lades målet ner. Sallnäs' förklaring är den, att anmärkningarna voro för svaga och ej buros upp av någon klar majoritet i justitiedeputationen, som hade hand om saken (s. 237). Men det förefaller mera rimligt, att Lovisa Ulrika legat bakom — just vid denna tid anlände ju brevet från Fredrik II. De övriga aktionerna mot Åkerhielm, vilka hade mindre klart samband med tronföljdsfrågan, kunde hon däremot ej avblåsa.

En av dessa aktioner kom från Åkerhielms egna underlydande vid Dylta svavelbruk. Sallnäs ställer frågan, om detta angrepp drivits fram av hattarna eller om det från början ej haft politisk karaktär men så småningom kommit att utnyttjas av Åkerhielms fiender; han lutar åt den förra meningen (s. 270). Det senare alternativet är dock utan tvivel det riktiga. Det rörde sig om gamla stridsfrågor; redan på 1720-talet hade Åkerhielms svärfar Casten Feif angripits av sina underlydande, vilka leddes av överkommissarien J. Nordenfeldt. Den 23 oktober 1746 inlämnade bönderna sin besvärsskrift mot Åkerhielm till ständerna, men den blev då avvisad såsom ej lydande under riksdagens kompetens. Först i juni 1747 återupptogs frågan och blev nu accepterad som riksdagsärende. Som primus motor uppträdde då på riddarhuset Nordenfeldts son, brukspatronen J. W. Nordenfeldt, vilken även i övrigt spelade en stor roll i denna aktion. Först vid sistnämnda tidpunkt ha hattarna således insett, hur användbar besvärsskriften var för deras syften¹.

I mitten av november 1747 inträdde en vändning till Åkerhielms förmån. Såsom Sallnäs framhåller, synas hans anhängare då ha följt en gemensam plan (s. 303). Härtill kan fogas en detalj. Riksrådet A. J. Wrangel, den näst Åkerhielm hårdast angripne, upphöjdes den 12 november i friherrligt stånd, medan han ännu satt på de anklagades bänk². Detta bör otvivelaktigt

¹ Böndernas besvärsskrift med bilagor, Utskottshandl. 1746—47, vol. 26, RA; Ridderskapets och Adels Protokoll 1746—47, II, s. 263; jfr Sallnäs, s. 264 ff. — För Nordenfeldtarnas del torde konkurrentavundsjuka ha spelat in. De ägde bruket Frösvidal i Närke, där man förfärdigade bomber, granater och styckekulor (G. Elgenstierna, Den introducerade svenska adelns ättartavlor, 1925—36, V, s. 461; Lotten Dahlgren, Nordenfeldtarna på Björneborg, 1922, s. 6). De voro med andra ord liksom Feif och Åkerhielm engagerade i krigsindustrien, och det är värt att lägga märke till att besvärsskriften bl. a. krävde, att man borde tillåta fler svavelbruk i riket (Sallnäs, s. 266).

² Elgenstierna, a. a., IX, s. 40.

tolkas som en öppen sympatityttring av Fredrik I för de förföljda rådherrarna ¹.

Även i den omstridda frågan, huruvida Åkerhielm skulle få pension, synes kungen ha ingripit. Sallnäs har ställt denna fas av utvecklingen i ny dager tack vare ett lyckat arkivfynd, ett av Åkerhielm undertecknat kvitto, som visar att han den 2 december 1747 fått en revers av kungens gunstling Erland Broman, vilken i avräkning härpå i februari 1748 betalat 30 000 daler kopparmynt (s. 313) — det borde ha understrukits, att reversen följaktligen lydde på ett högre belopp, kanske mycket högre. I förbigående nämner förf., att Broman blev friherre vid denna tid (s. 314 not). Detta skedde den 12 december ². Det kan knappast vara för djärvt att antaga, att Broman helt enkelt köpt friherretiteln med en »pension» till Åkerhielm. Kungen synes alltså ha legat bakom det hela. I februari 1748 utnämnde han dessutom Bromans medhjälpare överhovpredikanten S. Troilius till ordenspredikant (s. 314 not). Denne har förut anslagits för att ha förrått Åkerhielm i pensionsfrågan. Sedan det nu klarlagts, att denne fick ett slags pension, blir Troilius' uppträdande fullt förklarligt (s. 317). Över huvud taget visar Sallnäs' framställning, att Åkerhielms position vid avskedet var starkare, än man förut trott.

Samuel Åkerhielm framträder i Sallnäs' avhandling för första gången som en fullt gripbar person: högt begåvad, självmedveten, orädd, föga skrupulös, hänsynslös, osmidig, charmlös såväl i sin yttre apparition som i sitt uppträdande men likväl tilltalande genom sin robusta kraft och sin klara målsättning — kanske den mest särpräglade och snillrike av frihetstidens statsmän. Förf. har också kunnat såväl komplettera som på många punkter väsentligt korrigera gängse föreställningar om Åkerhielms insats vid olika tillfällen. Samtidigt har vår kunskap om det politiska spel, vari han deltog, blivit berikad. Avhandlingen

¹ En annan av Åkerhielms sympatisörer var lantmarskalken M. A. von Ungern-Sternberg. Om honom säger Sallnäs, att han den 24 nov. 1747, när han i sekreta utskottet skulle ställa proposition om Åkerhielms avsked, förfor oskickligt, i det att han ej gav dennes anhängare möjlighet att rösta för pension (s. 307). Nu stod det uttryckligen i utskottets instruktion: »Inga gratifikationer, gåvor eller pensioner till större eller mindre summor må Sekreta utskottet bevilja» (A. Brusewitz, Frihetstidens grundlagar och konstitutionella stadgar, 1916, s. 261 f.; jfr utskottets eget uttalande, cit. av Sallnäs, s. 309). Lantmarskalken har tydligen rättat sig efter detta och kan därför knappast beskyllas för oskicklighet.

² B. Boëthius' art. om E. Broman i SBL, VI, s. 364.

ger även viktiga bidrag till frihetstidens allmänna karakteristik. Tidens anknytning till såväl äldre svensk tradition som till samtida internationella strömningar har belysts genom framdragandet av nya fakta och synpunkter. Framför allt har emellertid det starka sambandet mellan de svenska partistriderna och maktkampen ute i Europa kommit fram ovanligt tydligt. Bakom växlingarna i Samuel Åkerhielms bana skymta hela tiden de storpolitiska sammanhangen, och biografien har på så sätt blivit ett bidrag även till europeisk historia under 1700-talets andra kvartsekel.

Sten Carlsson.
